

HUN

ENG

Parmigiano Sans

Állandósult ideiglenes veszteségek – imho – Az országos képtár gyűjteményéből vidékre kölcsönzött művek sorsa – I. rész: Kolozsvár, Erdélyi Nemzeti Múzeum

MúzeumCafé 36.

szerző: Murádin Jenő művészettörténész

Valamikor a millenáris idők nagy tervei idején fogalmazódott meg a gondolat, hogy Budapest, a világvárossá fejlődött székváros karolja föl a vidéki művészeti kezdeményezéseket, öntsön életet egyesületi és képtáralapító mozgalmakba, ossza meg kiállításainak élményét akár a magyar peremvidékek városaival is. Mintha csak a jóvátétel szándéka fogalmazódott volna meg – bár kimondatlanul – amiatt, hogy messze nagyobb lehetőségeivel élve Budapest elszívta, magához vonzotta a vidék tehetséges alkotóit, jobb érvényesülést biztosítva számukra. Mindez nem volt ugyan előzmények nélkül való, mert például gr. Zichy Jenő, a nagy tekintélyű politikus kezdeményezésére az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1882-ben Székesfehérváron, 1883-ban pedig Kolozsváron szervezett kiállítást, de az már a hivatalos művészetpolitika szintjén valósult meg, hogy vidéki városok anyagi támogatást és képletéteket kapjanak terveikhez.

A szemléletváltás Wlassics Gyula decentralizációs elképzeléseiből nőtte ki magát, aki 1895 és 1903 között volt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetője. Éppen azokban az években érvényesítette „fontolgatva modernizáló” reformtörekvéseit, amikor érezhető volt, hogy utak nyílnak a magyar művészet megújulása felé. Támogatta a művésztelepeket, az ő idejében indult el a Nemzeti Szalon vidéki tárlatsorozata. Programját – országos súlyt adva elképzeléseinek –

a képviselőház 1899. április 7-i ülésén is kifejtette: „A jelen társadalmat, különösen a vidéket a kulturális decentralizációt célzó elvemhez híven, minden rendelkezésre álló eszközzel fölrázzuk. Fölrázzuk, hogy a művészet iránt érdeklődjék, a művészeti érzéket lehetőleg ápolja. Erre vannak eszközök. Ilyen a vidéki művelődési gócpontokon művészeti központokat teremteni; egyesületek, kiállítások rendezése. [...] A másik eszköz: képtárakat, iparművészeti, etnográfiai gyűjteményeket állítani föl a vidéken.” [1]

Elképzeléseinek megvalósulásából a legnagyobb haszna a Budapesttől távol eső vidékeknek volt, főleg az ő képtáraik megalapozásához vagy fejlesztéséhez járult hozzá a program. Kolozsvár, Marosvásárhely, Arad, Nagyvárad, Kassa, Komárom említhető mindenekelőtt, de olyan kisebb helységek is, mint Torda vagy Nagybánya. A művek útját követve ez ezzel az írással elinduló sorozat négy erdélyi képtár – Kolozsvár, Marosvásárhely, Torda és Nagybánya – letéteinek átutalásáról és sorsáról igyekszik számot adni a történelmi sorsfordulatok tükrében.

Kolozsvár, Erdély szellemi fővárosa exponált történelmi pillanatban kapta meg a Wlassics által kiutalt képletét. A város 1902 őszén a Mátyás-szobor felavatásának ünnepi eseményére készült. Fadrusz János alkotása millenniumi rendelés volt, de csak néhány évet késve került a város főterére. Közben kolozsvári művészek és támogatóik kezdeményezésére 1899-ben életre kelt az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság. Ez a művészegyesület a szobor leleplezésének napjára, október 12-re időzítette bemutatkozó kiállításának megnyitását. A tárlatra kétszáz műből álló kollekciónak küldtek le Budapestről, amelyet az erdélyi művészegyesület tagjainak munkáival együtt mutattak be. Wlassics kétezer korona dotációt utalt ki a szervezőknek, állami vásárlások is történtek a tárlaton. Mindennél fontosabb volt azonban az a tíz festményből álló állami letét (12 500 korona értékben), amelyet a miniszter utasítására irányítottak Kolozsvárra. A cél ezzel az volt, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az EME 1859-től szerveződő képtárát felerősítsék. Az állami képletéről a minisztérium 1902. szeptember 27-én 59 519. számú leiratában értesítette az EME vezetőségét. [2]

Ezt az első, Kolozsvárnak juttatott letétet az Országos Képtár anyagából válogatták ki, abból a kollekcióból, amely a millennium idején létrejött Szépművészeti Múzeum egyik alapgyűjteménye volt. A művek nagyrészt a később műcsarnoki festőkként aposztrofált alkotók – Mihalik Dániel, Zemplényi Tivadar, Újváry Ignác, Karlovszky Bertalan, Ligeti Antal, Paczka Ferenc, Bosznay István, Poll Hugó, Glatz Oszkár, Kacziány Ödön – munkái közül kerültek ki. A kollekcióból kiemelkedő értékű mű Ligeti Antal *Olasz tájképe* volt, amelyet a Szépművészeti Múzeum később kölcsön is kért, hogy azt az 1912-es nagyszabású római nemzetközi kiállításon szerepeltesse. A festményt az év augusztusában úgy juttatták vissza Kolozsvárra, hogy társították vele – mintegy gesztusként – az Erdélyi Múzeum képtára számára megvásárolt Körösfői-Kriesch Aladár-képet, az emblemikusnak tekintett *Templomozás Kalotaszegen* című nagyméretű vásznat. Erről Kammerer Ernő, a Szépművészeti Múzeum igazgatója 1912. augusztus 7-én kelt levelében értesítette a kolozsváriakat. [3]

A képtárszervezés lelke, fáradhatatlan szorgalmazója dr. Pósta Béla (1863–1919), a Kecskemétről Kolozsvárra került egyetemi tanár, régész és numizmata volt. Neki köszönhető, hogy a főként ajándékozásokból, hagyatékokból, majd vásárlásokból is gyarapodó képgyűjtemény sok hányattatás után végre otthonra lelt az óvári Petrichevich–Horváth-ház (Bástya utca 2.) impozáns klasszicista épületében, amely ma is múzeumként szolgál. Itt, a második emeleti traktuson tizenkét szobában rendezték be az alapkiállítást, és a képtár 1913. március 30-i megnyitásával nyilvánosan is látogatható intézménnyé vált.

Mindehhez újabb állami letétek segítették hozzá a szervezőket. Dr. Pósta Béla a Szépművészeti Múzeum vezetőivel, illetve munkatársaival, Kammerer Ernővel, Térey Gáborral, Rózsaffy Dezsővel, majd Petrovics Emillel tartott fenn állandó kapcsolatot. Kammerer, a Szépművészeti Múzeum igazgatója, valamint K. Lippich Elek, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztályvezetője még a képtárszervezés előmunkálatai közben ígéretet tett, hogy százhusz-százötven magyar festő kétszáz képből álló kollekcióját küldik Kolozsvárra. Ez a terv azonban elakadt, mert Kammerer mégis az újonnan épülő kultúrpalotákat (Marosvásárhely, Arad) részesítette volna előnyben. Rózsaffy Dezső közvetített

a két fél között, és a szándékok újragondolásában Fraknói Vilmosnak, a múzeumok országos felügyelőjének pártoló hozzáállása is sokat segített. Így született a végső döntés – a vallás és közoktatásügyi miniszter 1913. január 8-án kelt 176 412/1912. számú leirata alapján –, hogy a Szépművészeti Múzeum anyagából ötven festményt és grafikai lapot irányítsanak át ideiglenes kolozsvári állami letétbe 182 020 korona összértékben.

A műtárgylistába több klasszikus magyar festő alkotása került be: id. Markó Károly, Munkácsy Mihály, Lotz Károly, Madarász Viktor, Mészöly Géza, Paál László, Székely Bertalan, Mednyánszky László művei. Mellettük a műcsarnoki festők olyan ismert alakjai kaptak helyet, mint Kacziány Ödön, Márk Lajos, Pállik Béla, Hegedűs László, és néhány nagybányai festő, mint Iványi Grünwald Béla, Glatz Oszkár. A válogatásban részt vevő dr. Térey Gábor, a Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának vezetője jóvoltából került a letétbe több 16–18. századi olasz, németalföldi, német, osztrák festő alkotása vagy másolata, de például Kupeczky János nagyértékű műve, a nevezetes *Sobieski-portré* is. [4]

Mivel a letéti képek szakszerű elhelyezése érthetően aggasztotta az adományozó intézményt, Térey Gábor a Szépművészeti Múzeum munkatársát, Rózsaffy Dezsőt küldte le Kolozsvárra, illetve ugyanilyen céllal Marosvásárhelyre is. Rózsaffy levelezéséből – amely dr. Pósta Béla iratanyagában megmaradt – lépésről lépésre követhető, hogyan történt a szállítás, miként emelték be csigaszerkezettel a nagyobb méretű képeket a második emeleti szintre. A téli időjárásra való tekintettel a termek állandó fűtésére is utasítást adtak a szervezőknek.

A képtár megnyitásával a letéti képek jelentős részét az EME gyűjteményével egyesítve láthatta a kolozsvári közönség a Bástya utcai épületben. Eligazításukat az a könyv formájú katalógus segítette, amelyet Müller Merész Gyula múzeum-őr állított össze, és Rózsaffy Dezső művészettörténeti bevezetője kísérte. [5]

A békeidők alkonya után azonban megkezdődött a képtár kálváriája. Románia hadba lépése 1916-ban az antant oldalán új helyzetet teremtett a térségben. Bár a Kárpátok szorosain betörő román hadsereg nem jutott messzire, az erdélyi

közgyűjtemények kiürítési parancsot kaptak. Budapesten Betegh Miklós kormánybiztos hangolta össze és felügyelte a végrehajtást. Ennek az akciónak a keretében szállították el az EME múzeumának az anyagát is százhatvanegy ládába csomagolva. Az Érem- és Régiségtár gyűjteményeit ideiglenesen a Magyar Nemzeti Múzeum raktáraiban helyezték el, a képzőművészeti alkotások a Szépművészeti Múzeumba kerültek. A szállítmányok Budapestről csak nagy későre, 1918 tavaszára kerültek vissza. Hogy mennyire nem volt előre látható, illetve mennyire hihetetlennek tűnt a háborús összeomlással járó jelentős területi veszteség, arra az is példával szolgál, hogy Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum 1914-ben kinevezett új igazgatója 1918 nyarán még újabb ideiglenes letétet ígért a kolozsvári múzeumnak, sőt Marosvásárhelynek éppenséggel át is utalt tizenkét festményt. [6]

Alig néhány hónappal később azonban már fejetlenség és kapkodás kísérte az ideiglenes képletétek legalább egy részének visszamentését. Az őszirózsás forradalom kaotikus viszonyai között ez nem is volt meglepő. Ami viszont valóságos krimibe illő fordulat volt, az dr. Pogány Kálmán vállalkozásához köthető. A Szépművészeti Múzeum őre csak nagy későre tudott eljutni Kolozsvárra, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 235 603/1918-as rendelete értelmében az állami letéteket vagy legalább annak értékesebb darabjait elszállítsa. Húsz festményt válogatott ki; ezek egy része a Térey által odaítélt „nyugati anyagból” származott, a többiek magyar festők – Zichy, Paál, Liezen-Mayer, Ligeti, Karlovszky, Zemplényi, Paczka – művei voltak. A képeket kivették a keretükből, hogy a szállítás minél álcázottabb legyen. Az átvételről szóló *Elismervény* ugyanis 1918. december 27-én kelt [7], miközben a román hadsereg már december 24-én bevonult Kolozsvárra. Erről a bravúros mentésről a művészettörténész Szabó Júlia 1973-ban írt tanulmánya is említést tesz: „1918-ban Pogány élete kockáztatásával szállítja Kolozsvárról Budapestre a Szépművészeti Múzeum képeit.” [8] (Jóllehet Pogány az elkobzott múkincsek 1919-es kiállításának szervezése miatt távozni kényszerült a Szépművészeti Múzeumból, de feltétlen érdemei közé kell soroljuk a képletétek mentését, illetve későbbi, politikától mentes korszakában az *Ars Una* folyóirat szerkesztését.)

Az EME képgyűjteménye és a Kolozsváron maradó képletetek csak sok év múltán, 1940 és 1944 között kerültek ismét a közönség elé. A 2. bécsi döntést követően a neves régész, Roska Márton (1880–1961) lett az Erdélyi Nemzeti Múzeum igazgatója. Az ő irányításával leltározták fel az érem- és régiségtár, valamint a képtár állományát, majd ezt követően újra a régi helyén, a múzeum emeleti szintjén helyezték el a műveket, beleértve a megmaradt letéti anyagot is, csak most már más rendezési koncepció alapján. Roskának ebben a munkában az észak-erdélyi részek visszacsatolását követően Kolozsváron működő jeles művészettörténészek, mindenekelőtt Entz Géza, László Gyula és Felvinczi Takács Zoltán voltak a segítségére.

A korszak végére azután ismét köddé foszlott minden jövőbe mutató elképzelés. A szovjet hadsereg gyors előretörése, Romániának a háborúból történő kilépése megváltoztatta a keleti hadszíntér helyzetét. A honvéd főparancsnokság 1944. szeptember 2-án elrendelte a közgyűjtemények evakuálását. Ezt a rendelkezést azonban az Erdélyi Nemzeti Múzeum megtagadta. A későbbiekben megfogalmazott indoklásuk szerint „megóva ezzel a múzeumot egy esetleges, a Székely Nemzeti Múzeuméhoz hasonló pótolhatatlan károsodástól”. [9] (A kiürített sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum anyaga ugyanis a zalaegerszegi állomáson egy bombázás során porrá égett.) A képtár azonban már nem került vissza eredeti helyére. A Nagyszebenből Kolozsvárra visszatérő román egyetem vezetősége vette át felette az ellenőrzést, és az EME 1949-ben történt megszüntetése jogilag is ezt a helyzetet szentesítette.

A múzeumtól független, önálló Kolozsvári Képtár 1952-ben a Redut, az egykori városi vigadó épületében nyílt meg, majd 1956-tól mai helyén, a Bánffy-palotában rendezkedett be. A magyar vonatkozású képanyag nagy része raktárba került. A letétekből alig néhányat láthattak az érdeklődők az elmúlt fél évszázadban.

Bár eredetileg kifejezetten ideiglenes állami letétekről volt szó, a tulajdonjog átruházása nélkül – Kolozsvár esetében éppúgy, mint a többi említett városban

–, a művek visszaszerzése tárgyalásos úton megghiúsult. Pedig próbálkozás volt reá, nagyon is tanulságos eredménnyel.

Genthon István, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója (1945–1948), akire az a történelmi feladat várt, hogy az intézményt a háborús veszteségek után helyreállítsa, a letétek visszaszerzését is szorgalmazta. 1948 októberében levélben fordult Ortutay Gyulához, a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, tételesen felterjesztve a jogosan visszaigényelt műveket.

„Letétképeink általános revíziójával kapcsolatban felmerült a jelenleg szlovákiai és erdélyi múzeumoknak kölcsön adott műtárgyaink problémája. A Szépművészeti Múzeum vezetője e műtárgy állományunk sorsának rendezését az első világháború utáni időkben elmulasztotta. Tisztelettel kérem tehát Miniszter Urat, hogy a Külügyminiszter Úrnál e műtárgyaink érdekében eljárni szíveskedjék. Szerény véleményem szerint az illetékes külföldi hatóságok megkeresése útján megállapítandó lenne, hogy 1./ mely műtárgyaink vészelték át a két háború pusztításait és vannak jelenleg is eredeti őrzési helyükön, illetőleg, melyek estek áldozatául a háborúknak, 2./ mely módon és mily feltételekkel bonyolítható le a Szépművészeti Múzeum műtárgyainak visszavétele.

Budapest, 1948. évi október hó 27-én.

Őszinte és mély tisztelője Genthon István, az O. M. Szépművészeti Múzeum főigazgatója.” [10]

Ortutay jellemzően elhárította a kényes feladatot. Miniszteri osztályfőnöke, Tolnai Gábor révén üzenté meg Genthonnak, hogy a művek visszaszerzése érdekében „csak későbbi időpontban áll majd módjában intézkedni”. [11] Későbbi időpont azonban nem volt. A magyar és a román állam között 1952-ben megkötött úgynevezett Pénzügyi Egyezés Románia esetében minden kölcsönös követelés eltörléséről intézkedett. *(Folytatjuk)*

[1] Wlassics művészeti politikája. Műcsarnok, 1899. ápr. 16. 177–178.

[2] *Az Erdélyi Történelmi Múzeum levéltára, Pósta Béla iratai C1 1635/2. (a továbbiakban: Pósta Béla iratai).*

[3] *Kammerer Ernő 1487/1912-es számú értesítése az Erdélyi Országos Múzeum címére, Budapest, 1912. augusztus 7. Pósta Béla iratai C1 2654.*

[4] *Murádin Jenő: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület képtára. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei. Kolozsvár, 2009. 239–321.*

[5] *Útmutató az Erdélyi Nemzeti Múzeum képtárában. Kolozsvár, 1913.*

[6] *Petrovics és Pósta levélváltása 1918 július–augusztusában. Pósta Béla iratai C1 2574/1, C1 2574/3. [7] Elismervény dr. Pogány Kálmán aláírásával, 1918. december 27. Pósta Béla iratai C1 229/1918.*

[8] *Szabó Júlia: Pogány Kálmán, tudománytörténetünk elfelejtett alakja. In: Művészettörténet – tudománytörténet. Budapest, 1973. 204.*

[9] *Tavaszy Sándor alelnök beszámolója. Erdélyi Múzeum, 1946. 1–4. sz. 148.*

[10] *Az O.M. Szépművészeti Múzeum irattára, 406/1948.*

[11] *Dr. Tolnai Gábor levele, uo.*

